

ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

БІБЛІОТЕКА
СВІТОВОЇ
ЛІТЕРАТУРИ

Віктор
ГЮГО

■

СОБОР ПАРИЗЬКОЇ
БОГОМАТЕРІ

Роман

Переклад з французької
Петра Тернюка

Харків
«ФОЛІО»
2020

Кілька років тому, оглядаючи Собор Паризької Богоматері чи, точніше кажучи, тиняючись по ньому, автор цієї книжки побачив у темнім закутку однієї з веж вирізьблене на стіні слово:

ἘΑΝΑΓΚΗ¹

Ці досить глибоко видовбані в камені, почорнілі від часу великі грецькі літери, у формі й розміщенні яких було щось притаманне готичній каліграфії, літери, які немовби свідчили про те, що написала їх рука людини середньовіччя, а особливо їхній зловісний і фатальний зміст глибоко вразили автора.

Він питав себе, він намагався збагнути, яка то стражденна душа не схотіла покинути світ, не залишивши на стіні старої церкви цього тавра злочину чи лиха.

Минув час, і стіну (тепер я вже й не пам'ятаю навіть, яку саме) пофарбували чи обшкрябали, і напис зник. Так ось уже протягом двох століть поводяться з чудовими храмами середньовіччя, їх нівечать, як тільки можуть, і зсередини, й зовні. Священик їх перефарбовує, архітектор обшкрябує, а згодом приходять юрба і руйнує їх.

Так що нічого вже не лишилося від таємничого слова, викарбуваного на стіні похмурої вежі Собору, нічого не лишилось і від тієї невідомої долі, про яку воно так сумно згадувало, — нічого, окрім нетривкого спогаду. Людина, яка видовбала те слово на стіні, кілька століть тому зникла, так само зникло із стіни храму слово, та й сам храм, може, незабаром зникне з лиця землі.

Саме воно, оте слово, і стало поштовхом до того, що я написав цю книжку.

Лютий 1831

---

¹ Фатум, доля (гр.).

КНИГА ПЕРША

І. Великий зал

Триста сорок вісім років, шість місяців і дев'ятнадцять днів тому парижани прокинулися від калатання всіх дзвонів за потрійними мурами Сіте¹, Університету й Міста.

А проте 6 січня 1482 року не було якимось визначним в історії днем. Не було нічого незвичайного в події, що з раннього ранку сколихнула і дзвони, і жителів Парижа. Не було ні нападу пікардійців чи бургундців, ні процесії із святими мощами, ні бунту лааських школярів, ні урочистого в'їзду «нашого грізного володаря, його милості короля», ні навіть якоїсь цікавої страти злодіїв і злодійок на шибениці біля паризького суду, ні якогось приїзду — в п'ятнадцятому столітті вони часто бували — іноземного посольства у роззолоченому вбранні й прикрашених султанами головних уборах. Тільки два дні тому, на превелику досаду кардинала Бурбонського, кавалькада фламандських послів прибула в Париж, щоб укласти договір про шлюб дофіна з Маргаритою Фландрською, і кардинал, догоджаючи королю, був змушений виявляти прихильність до цієї неотесаної галасливої юрби фламандських бургомістрів, вшановувати їх у своєму Бурбонському палаці показом «прегарних мораліте²,

¹ Невеличкий острівець на р. Сені, найстаріша частина Парижа, де міститься Собор Паризької Богоматері та Палац правосуддя.

² Середньовічний театральний твір повчального змісту, написаний в алегоричній формі.

соті¹ та фарсу», в той час, як розкішні його килими, розстелені перед входом до палацу, мокли під страшною зливою.

Подією, що 6 січня «схвилювала, — як каже Жан де Труа, — весь простолюд Парижа», було подвійне торжество з нагоди давним-давно об'єднаних свят — Водохреща і свята блазнів.

Цього дня мали запалювати святкове багаття на Гревському майдані, саджати традиційне деревце біля Бракської каплиці й показувати містерію в Палаці правосуддя. Про це ще напередодні на всіх перехрестях оголосили під звуки сурм герольди пана прево², вдягнуті в ошатні фіолетові камлотові опанчі з великими білими хрестами на грудях.

Отож із самого ранку, замкнувши свої домівки та крамнички, юрби городян і городянок поспішали звідусіль до названих трьох місць. Кожен обрав собі видовище до смаку: хто вогнище, хто садження деревця, а хто — містерію. Слід віддати належне споконвічному здоровому глуздові паризьких роззяв: більшість їх прямувала до святкового багаття, вельми доречного в цю пору року, або на містерію до Великого залу Палацу правосуддя — там були стіни й дах над головою, а бідне, хирляве деревце одностаينو залишили самотнім тремтіти під січневим небом, на цвинтарі Бракської каплиці.

Особливо багато людей сунуло по вулицях до Палацу правосуддя, бо стало відомо, що фламандські послы, які прибули два дні тому, мають бути на виставі містерії і на виборах папи блазнів — теж у Великому залі Палацу.

Нелегко було потрапити того дня до Великого залу, який вважали тоді найбільшим у світі закритим приміщенням. (Щоправда, на той час Соваль ще не виміряв величезного залу в замку Монтаржі). Глядачам, що дивилися з вікон довколишніх будинків, запруджений народом майдан видавався морем, у яке п'ять чи шість вулиць, мов гирла річок, щохвилини вихлюпували нові потоки людей. Дедалі більші хвили цього натовпу розбивались об виступи будинків, що стирчали подекуди, наче високі миси, у великому, неправильної форми басейні майдану. Посередині

---

¹ Середньовічна сатирична п'еса.

² Представник королівської влади в місті, він же головний суддя.

ні високого готичного¹ фасаду Палацу правосуддя були широкі сходи, якими безперервно піднімався й опускався потік людей, що, розбившись на середній площадці, розливався двома широкими течіями по бічних спусках; по тих сходах натовп невпинно тік на майдан, як водоспад до озера.

Через вигуки, регіт, тупотіння тисяч ніг стояв страшенний гамір. Час від часу той гамір ставав ще дужчим, течія, що несла натовп до великих сходів, раптом повертала назад, збурювалася, нуртувала. Так бувало від того, що стрілець комусь давав стусана, або ж люди сахалися від здбленого коня, коли начальник міської сторожі наводив лад. Чудова традиція, яку прево передали конетаблям, конетабллі — кінній сторожі, а кінна сторожа — нашим паризьким жандармам.

У дверях, вікнах, у слухових віконцях, на дахах кишіли тисячі добродушних, спокійних і статечних городян, які дивилися на Палац, на галасливу юрбу і нічого більше не хотіли, бо чимало парижан вдовольняється лише спогляданням самих глядачів, і навіть стіна, за якою щось відбувається, для них — річ, варта уваги.

Якби ми, живучи в 1830 році, змогли приєднатися до тих парижан п'ятнадцятого століття й разом з ними, дістаючи з усіх боків стусани, ледве втримуючись на ногах, увійти до величезного залу Палацу правосуддя, такого тісного 6 січня 1482 року, то побачили б видовище вельми цікаве і принаadne: ми опинилися б серед речей настільки стародавніх, що вони видавалися б нам зовсім новими.

Якщо читач не заперече, ми спробуємо хоча б уявити собі враження, яке справив би на нього і на нас той Великий зал, коли б ми переступили його поріг і опинилися серед натовпу людей у хламидах, опанчах, камзолах.

А насамперед нас оглушив би гамір і засліпило яскраве світло. Над головами подвійне стрілчасте склепіння, прикрашене дерев'яними скульптурами, із золотими геральдичними ліліями на блакитному тлі; під ногами — марму-

---

¹ Слово «готичний» у тому значенні, як його звичайно вживають, тут зовсім не підходить, але воно загальноприйняте. Отже, ми його беремо так само, як і всі, щоб визначити архітектуру другої половини середньовіччя, в основі якої — стрілчасте склепіння, що змінило архітектуру попереднього періоду, першоосновою якої є напівкругле склепіння. (Прим. авт.)

рова підлога з білих та чорних плиток. За кілька кроків од нас — величезна колона, далі друга, третя, разом уздовж залу сім колон підтримують двійчасте склепіння. Навколо чотирьох перших колон — ятки крамарів, де виблискують скляні вироби та мішура, навколо трьох останніх — дубові лави, до блиску натерті штаньми позивачів і мантиями судейських. Круг залу, вздовж високих стін, між дверима, між вікнами, поміж колонами — нескінченна шеренга статуй усіх королів Франції, починаючи від Фарамонда: королів ледачих, які стояли, опустивши руки й потупивши очі; королів хоробрих і войовничих, із зухвало піднесеними до неба головами та руками. Далі, у високих стрілчастих вікнах — тисячobarвні вітражі, у широких прорізах — прекрасні двері, оздоблені тонким різьбленням, і все це — склепіння, колони, стіни, обрамлення вікон, панелі, двері, статуї — зверху донизу розкішно розцвічено блакиттю та золотом, які вже тоді трохи потьмяніли і майже зовсім зникли під шаром порошу та павутинням ще 1549 року, коли дю Брель захоплювався ними вже тільки за традицією.

Тепер уявімо собі цей величезний довгастих зал, освітлений блідим світлом січневого дня, заповнений строка-тим і галасливим натовпом, який пливе уздовж стін, кружляє навколо семи колон, і перед нами постане загальна картина, цікаві деталі якої ми постараємось відтворити точніше.

Безперечно, якби Равальяк не вбив Генріха IV, не було б документів процесу Равальяка, що зберігались у канцелярії Палацу правосуддя; не було б і спільників убивства, зацікавлених у тому, щоб згадані документи зникли; отже, не було б і паліїв, змушених, за браком інших можливостей, підпалити канцелярію, щоб згоріли папери, і підпалити Палац правосуддя, щоб згоріла канцелярія; отож, не було б, зрештою, і пожежі 1618 року. Досі ще стояв би старий Палац разом із своїм старим величезним залом, і я міг би сказати читачеві: «Підіть подивіться на нього»; і, таким чином, мені не довелося б описувати цей зал, а читачеві читати мій опис. Це доводить справедливість нової істини: наслідки великих подій — незліченні.

А втім, цілком можливо, що Равальяк не мав ніяких спільників або ж ті спільники, якщо вони й були, зовсім не причетні до пожежі 1618 року. Є й ще два цілком вірогідних пояснення. Перше — це велика, з лікоть завдовж-

ки, із ступу завширшки, палаюча зірка, що впала, як то всім відомо, з неба на Палац 7 березня після півночі. Друге — чотиривірш Теофіля:

Сумне в Парижі було діло:
Шановна пані Справедливість
Присмак усяких так наїлась,
Що піднебіння геть спалила¹.

То хоч би що думав хтось про це потрійне (політичне, фізичне й поетичне) витлумачення причин пожежі Палацу в 1618 році, сама пожежа — факт, на жаль, безперечний. Мало що зосталося після цієї катастрофи і, головне, після ряду всіляких реставрувань, які знищили те, що пощадила пожежа; так, дуже мало що лишилося від цієї першої обителі французьких королів, від цього Палацу — давнішого за Лувр, — який був уже за часів Філіппа Красивого таким старовинним, що в ньому шукали слідів величних будівель, споруджених королем Робером і описаних Ельгальдусом. Зникло майже все. Що сталося з кабінетом, у якому Людовік Святий «завершив свій шлюб»? Де сад, в якому він, «одягнений у камлотовий камзол, і грубого сукна безрукавку й підбитий чорною тафтою плащ, лежав на килимі разом з Жуєнвілем» і вершив суд? Де покої імператора Сигізмунда? Карла IV? Іоанна Безземельного? Де сходи, з яких Карл IV проголосив свій едикт про помилювання? Де та плита, на якій Марсель у присутності дофіна зарізав Робера Клермонського і маршала Шампанського? Де ті дверцята, на порозі яких було пошматовано булли антипапи Бенедикта і крізь які повернулися назад, одягнені на глум у ризи та митри й примушені привселюдно каятися по всьому Парижу, ті, що привезли ці булли? Де Великий зал, з його позолотою, блакиттю, стрілчастими арками, статуями, колонами, з величезним склепінням? А золота кімната? А кам'яний лев, що стояв навколішках коло дверей, опустивши голову й підібгавши хвоста, немов леви біля Соломонового трону, в покірній позі, як і належить грубій силі перед лицем правосуддя? А розкішні двері? А чудові вітражі? А карбування, перед яким схилив-

---

¹ Гра слів: — ерісе — старофранцузькою мовою — і «присмаки», і «винагорода», «хабар». Так само французьке palais — і «піднебіння», і «палац».

ся Біскорнетт? А витончені різьбярські роботи дю Гансі?.. Що зробив час, що зробили люди з цієї красою? Що дано нам замість усього цього, замість цієї галльської історії, замість цього готичного мистецтва? Тяжкі, присадкуваті арки пана де Бросса, незграбного будівника порталу Сен-Жерве, — це замість мистецтва; а щодо історії, то нам лишилися тільки велемовні спогади про громіздку колону, які ще досі відлунюють у базіканні усяких Патрю.

Цього мало. Та повернімося до справжнього Великого залу справжнього старовинного Палацу.

В одному кінці цього велетенського паралелограма була славнозвісна мармурова плита, така довга, широка й товста, що, як твердить тогочасний опис, зроблений у стилі, здатному збудити апетит Гаргантюа, «такої скиби мармуру ніколи й ніхто на світі не бачив»; по другий бік містилася каплиця, де була зроблена за наказом Людовіка XI його власна статуя: він стоїть на колінах перед Пречистою Дівою. До цієї ж каплиці він, не журачись тим, що в шерензі королівських статуй, розміщених у залі, залишаються дві порожні ніші, велів перенести скульптури Людовіка Святого та Карла Великого — двох святих, котрі як французькі королі мали, на його думку, великий вплив на небі. Ця ще нова — побудована тільки шість років тому — каплиця, з чудовими скульптурами, з майстерним художнім карбуванням, була зроблена в тому чарівному, витонченому архітектурному стилі, який характеризує у нас кінець готичної доби і триває майже до половини шістнадцятого століття у феєричних фантазіях Відродження. Істинним шедевром була, зокрема, невелика ажурна розета над порталом, філігранна і вишукана, мовби зірка з мережива.

Посеред залу, навпроти головних дверей, для фламандських послів та інших поважних осіб, запрошених на вистави містерії, зробили біля стіни вкритий позолоченою парчею поміст, од якого був окремий вихід — для цього пристосували вікно в коридор поряд із золотим покоєм.

За звичаєм, містерія мала відбуватися на мармуровій плиті, яку приготували для цього ще зранку. На її розкішній поверхні, подряпаній каблуками судової братії, спорудили досить високу дерев'яну клітку. Горішня частина клітки, відкрита для очей усіх присутніх, мала правити за кін, а закрита килимами внутрішня — за лаштунки для лицедіїв. Драбина, просто приставлена іззовні, з'єднувала сцену

й лаштунки. По крутих шаблях тої драбини мали заходити і виходити актори. Жоден, навіть найнесподіваніший персонаж, жодна перипетія, жоден сценічний ефект — ніщо не могло обминути цієї драбини. Невинне й гідне пошани дитинство мистецтва й техніки!

Чотири судові пристави Палацу, що повинні були наглядати за всіма народними розвагами, як у свята, так і в дні страт, стояли по одному біля кожного рогу мармурової плити.

Вистава мала початися тільки опівдні, з останнім, дванадцятим ударом великих курантів Палацу. Для початку театрального видовища то, безперечно, був дуже пізній час, але доводилося визначати годину, зручну для послів.

Отож увесь цей численний натовп чекав ще зранку. Чимало особливо завзятих любителів видовищ тремтіло від холоду перед головними сходами Палацу вже з самого світанку; а дехто навіть запевняв, що перебув цілу ніч, лежачи під брамою, аби мати певність, що ввійде першим. Натовп усе зростав і вже, немов та вода у повінь, починав підніматись уздовж стін, випинатися круг колон, виходити з берегів і текти по заглибинах, карнизах, підвіконнях та архітектурних виступах, по всіх опуклостях скульптур. Тиснява, нетерплячка, нудьга в цей день нестримної сваволі та шаленства, сварки, які сохвилини вибухали, коли хтось ненароком штурхав когось ліктем або підкованим черевиком, втома від тривалого чекання — все це ще задовго до прибуття послів надавало якогось терпкого й гіркого тону гаморові юрми, що задихалася, замкнена, збита до купи, стиснута з усіх боків. Звідусіль було чути тільки нарікання й прокльони; лаяли фламандців, купецького старшину, кардинала Бурбонського, головного суддю Палацу, її величність Маргариту Австрійську, варту з жезлами, холод, задуху, негоду, єпископа Паризького, папу блазнів, колони, статуї, лаяли тому, що ось ці двері зачинено, а он те вікно відчинено. Усе це дуже забавляло розсіяних у натовпі школярів та молодих слуг, які до загального невдоволення додавали ще й свої витівки, свої в'їдливі жарти і цим тільки посилювали невдоволення.

Серед них була група веселих шибайголів, які, видавивши в одному вікні шибки, зухвало вмостилися на підвіконні й кидали звідти глузливі погляди та дотепи у натовп то в залі, то надворі, на майдані. По їхніх насмішкуватих

жестах, голосних вибухах реготу, глумливих вигуках, якими вони через увесь зал обмінювалися з товаришами, видно було, що ці школярі не поділяли нудьги і втоми решти присутніх і що вони сприймали все як розвагу, а це допомагало їм терпляче ждати справжнього видовиська.

— Клянуся душею, ви — Жоаннес Фролло де Молендіно! — гукав один з них до невеличкого білявого пустуна з гарненьким лукавим личком, який примостився на акантах капітелі. — Недарма вас прозвали — Жеан Вітряк — ваші руки й ноги справді схожі на крила вітряка. Давно ви тут?

— З ласки диявола, — відповів Жоаннес Фролло, — я тут ось уже понад чотири години і сподіваюся, що їх мені буде зараховано при відпущенні гріхів у чистилищі. Ще о сьомій ранку я чув, як вісім славнозвісних півчих сицилійського короля почали виспівувати велику месу у Святій Каплиці.

— Чудові півчі, — додав перший, — а голоси у них тонші за вістря їхніх ковпаків! Але перш ніж правити обідню добродієві святому Іоанну, королю слід було б поспитати самого святого, чи подобаються йому латинські псалми, прогугнявлені з провансальським акцентом.

— Він замовив месу, щоб у цих клятих півчих сицилійського короля була якась робота! — верескливо вигукнула стара, що стояла в натовпі під вікном. — Подумати тільки! Тисячу паризьких ліврів за одну обідню! Та ще з податків за продаж морської риби на паризьких базарах!

— Тихо, стара! — озвався товстий і статечний городянин, який стояв біля торговки рибою і тому весь час затуляв собі носа. — Обідню треба було відправити. Чи, може, ви хочете, щоб король знову захворів?

— Добре сказано, пане Жіль Рогатий, королівський хутрянику! — вигукнув малий школяр, який учепився за колону.

Всі школярі зустріли злосчасне прізвисько бідного королівського хутряника вибухом реготу.

— Рогатий! Жіль Рогатий! — вигукували одні.

— Cornitus et hirsutus!¹

— Авжеж! Тільки так! — не вгавало мале чортеня з колони. — А що тут смішного? Вельмишанований Жіль Рогатий, брат метра Жеана Рогатого, двірського судді, син мет-

---

¹ Рогатий і кошлатий (латин.).

ра Майє Рогатого — головного Венсенського лісничого, всі вони — городяни Парижа, всі одружені, всі батьки й сини!

Регіт посилювався. Товстий хутряник мовчки намагався сховатися від звернутих на нього звідусіль поглядів. Та марно він прів і сопів. Його зусиль вистачало тільки, щоб, подібно до того, як вбивають у дерево клин, втискати між плечі сусідів своє багрове з досади та гніву широке апоплексичне обличчя.

Нарешті один з присутніх, такий же гладкий, низенький і статечний, як і хутряник, прийшов йому на допомогу.

— Яка гидота! Де це видано, щоб школярі так зневажали городянина! За моїх часів їх відшмагали б різками, а потім і спалили б на вогнищі з тих самих різок.

Згряя школярів наче вибухла.

— Агов! Хто це там стогне? Що за лиховісний пугач?

— Стривай! Я його знаю, — сказав один, — це метр Андрі Мюньє.

— Один з чотирьох присяжних бібліотекарів університету! — додав другий.

— У цій лавочці всього по чотири, — вигукнув третій, — чотири земляцтва, чотири факультети, чотири свята, чотири економи, чотири виборці, чотири бібліотекарі.

— Чудово, — підтримав його Жеан Фролло, — то нехай їх чотири чорти і вхоплять!

— Мюньє, ми спалимо твої книжки!

— Мюньє, ми відлупцюємо твого слугу!

— Мюньє, ми полапаємо твою жінку!

— Гладеньку пані Ударду!

— Яка вона свіжа й весела, наче вже вдовиця!

— Хай вам чорт! — пробурмотів метр Андрі Мюньє.

— Метре Андрі, — знову озвався од своєї колони Жеан, — замовкни, а то я впаду тобі на голову.

Метр Андрі глянув угору, неначе вимірюючи очима висоту колони і визначаючи вагу шибеника, про себе помножив їх на квадрат швидкості й замовк.

Жеан, лишившись переможцем, зловтішно вів далі:

— А я б зробив це, хоч я й брат архідиякона.

— Ну й гарні ж наші університетські сановники! У такий день, як нині, не вшанували наших привілеїв! У місті деревце та вогнище, у старому Сіте — містерія, вибори папи блазнів і фламандські послы, а в Університеті — нічогісінько!

ЗМІСТ

Вступ	3
КНИГА ПЕРША	
I. Великий зал	25
II. П'єр Гренгуар	38
III. Пан кардинал	47
IV. Метр Жак Копеноль	53
V. Квазімодо	62
VI. Есмеральда	68
КНИГА ДРУГА	
I. Від Харібди до Сцілли	71
II. Гревський майдан	73
III. <i>Besos para golpes</i>	75
IV. Прикроші, на які наражаєшся, переслідуючи вночі гарненьку жінку	84
V. Прикроші тривають	88
VI. Розбитий кухоль	90
VII. Шлюбна ніч	108
КНИГА ТРЕТЯ	
I. Собор Богоматері	118
II. Париж з висоти пташиного польоту	126
КНИГА ЧЕТВЕРТА	
I. Добрі душі	149
II. Клод Фролло	152
III. <i>Immanis pecoris custos, immanior ipse</i>	157
IV. Собака і його господар	164
V. Продовження розділу про Клода Фролло	165
VI. Людська неласка	171
КНИГА П'ЯТА	
I. <i>Abbas Beati Martini</i>	173
II. Ось це уб'є те	183
КНИГА ШОСТА	
I. Безсторонній погляд на старовинну магістратуру	198
II. Щуряча нора	208

III. Історія маїсового коржа	212
IV. Сльоза за краплю води	231
V. Кінець оповіді про корж	239

КНИГА СЬОМА

I. Як небезпечно довіряти свої таємниці козі	241
II. Священик і філософ — це не те саме	255
III. Дзвони	263
IV. 'ANAGKH	265
V. Двоє чоловіків у чорному	279
VI. Наслідки, до яких можуть призвести сім прокльонів, виголошених на вільному повітрі	284
VII. Понурий монах	289
VIII. Чим зручні вікна, що виходять на річку	296

КНИГА ВОСЬМА

I. Екю, що перетворився на сухий листок	305
II. Продовження історії про екю, що перетворився на сухий листок	314
III. Закінчення історії про екю, що перетворився на сухий листок	319
IV. <i>Lasciate ogni speranza</i>	322
V. Мати	334
VI. Три чоловічих серця, по-різному створених	338

КНИГА ДЕВ'ЯТА

I. Марення	355
II. Горбатий, одноокий, кульгавий	365
III. Глухий	368
IV. Глина і кришталь	371
V. Ключ від Червоної брами	380
VI. Продовження оповіді про ключ від Червоної брами	382

КНИГА ДЕСЯТА

I. На вулиці Бернардинців у Гренгуара одна по одній зароджуються кілька блискучих ідей	386
II. Ставай волоцюгою	396
III. Хай живуть веселощі!	398
IV. Ведмежа послуга	405
V. Відлюдний закуток, у якому Людовік Французький читає Часослов	423
VI. «Криві ножі гуляють!»	453
VII. Шатопер, виручай!	454

КНИГА ОДИНАДЦЯТА

I. Черевичок	456
II. <i>La creatura bella bianco vestita</i> (Dante)	486
III. Одруження Феба	494
IV. Одруження Квазімодо	494

Коментарі	497